

Ks. Piotr Jaworski

ORCID: 0000-0001-5772-5334

KUL – Lublin

Zagadnienie nominacji biskupów polowych Wojska Polskiego w okresie międzywojennym

Słowa kluczowe: biskup polowy, Wojsko Polskie, II Rzeczpospolita, okres międzywojenny, Ordynariat Polowy, bp Stanisław Gall, bp Józef Gawlina

Keywords: field bishop, Polish Army, II Republic of Poland, interwar period, Field Ordinate, bishop Stanisław Gall, bishop Józef Gawlina

Służba w odrodzonym Wojsku Polskim nie należała do łatwych. Wyniszczony wojną kraj nie mógł zapewnić siłom zbrojnym normalnego zaopatrzenia. Brakowało żywności i podstawowych elementów wyposażenia osobistego żołnierza. Armia cierpiała na brak kadry oficerskiej przygotowanej do podjęcia tak potrzebnej i trudnej zarazem pracy oświatowej i wychowawczej z żołnierzami. Wielu oficerów zawodowych, pochodzących z byłych armii państw zaborczych, uważało ją za zbędną. Część z nich słabo mówiła po polsku, nie znała polskich tradycji żołnierskich. Doświadczenia polskich formacji wojskowych z okresu I wojny światowej wskazywały na znaczący wpływ dobrze pracujących kapelanów na morale żołnierzy. Należało się spodziewać, że władze wojskowe zechcą wykorzystać do pracy oświatowo-wychowawczej księży kapelanów, którzy dzięki swemu wykształceniu, autorytetowi i umiejętności nawiązywania kontaktu z wiernymi mogli stanowić dla kadry cenną pomoc w procesie wychowania żołnierzy¹.

---

¹ T. Płoski, *Struktura prawno-organizacyjna duszpasterstwa wojskowego w II Rzeczypospolitej*, „Prawo Kanoniczne” 3–4 (2002), s. 243.

1. Analiza tematu i stan badań

Organizacja duszpasterstwa wojskowego w III Rzeczypospolitej w dużej mierze była wzorowana na systemie funkcjonującym w II Rzeczypospolitej, stąd niezwykle ważne dla zrozumienia organizacji współczesnego duszpasterstwa wojskowego jest poznanie jego historii. Powstanie Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego początkowo niestety nie było przedmiotem zbyt licznych badań, zaś te, które zostały opublikowane, zestawiał w swojej pracy Hieronim Sieński². Zasadniczo wśród opracowań naukowych podstawowe źródło stanowiła praca Janusza Odziemkowskiego *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945* (Warszawa 1998) oraz wspólna praca tegoż autora i ks. Bolesława Spychały *Duszpasterstwo wojskowe w II Rzeczypospolitej* (Warszawa 1987). Z historycznego punktu widzenia niezwykle ważne są opracowania zbiorowe: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich* pod redakcją Jana Ziółka, Anny Barańskiej, Witolda Matwiejczyka, Dariusza Nawrota i Ewy M. Ziółek (Lublin 2004) – praca będąca owocem konferencji naukowej prowadzonej pod tym samym tytułem w dniach 5–7 listopada 2003 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, oraz *Kapelani wrześnieiowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 roku. Dokumenty, relacje, opracowania* pod redakcją Wiesława Jana Wysockiego (Warszawa 2001). Nieukrywaną radość sprawia fakt, że w ostatnich latach ukazało się kilka nowatorskich opracowań wnoszących wiele nowych ustaleń do historii duszpasterstwa wojskowego w Polsce. Przykładem mogą być prace Jerzego Prochwicza i ks. Zbigniewa Kępy³, Bogusława Szwedo⁴ czy też *Wielka wojna wyzwań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*⁵. Otwarte pozostaje jednak pytanie, na ile wspomniane publikacje wyczerpują problem zaprezentowany w tytule niniejszego artykułu. Temat nominacji biskupów polowych funkcjonuje bowiem nie tylko w kontekście historycznym i politycznym, ale jest także przedmiotem refleksji historyków prawa czy badaczy zajmujących się biografistyką historyczną. Analiza dotychczasowej literatury pozwala stwierdzić, że postać pierwszego biskupa polowego Stanisława Galla została szczegółowo opisana przez J. Prochwicza

² H. Sieński, *Polskie duszpasterstwo wojskowe. Bibliografia*, t. 1–2, Warszawa 1994–1996.

³ Zob. J. Prochwicz, Z. Kępa (red.), *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla, biskupa polowego Wojsk Polskich. Wybór dokumentów źródłowych 1918–1939*, Warszawa 2018; Z. Kępa, J. Prochwicz, *Arcybiskup Stanisław Gall, pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, Warszawa 2020.

⁴ Zob. B. Szwedo, *Wierni do końca. Kapelani wojskowi ofiary zbrodni katyńskiej*, Warszawa 2020.

⁵ Zob. T. Pudłocki, K. Ruszała (red.), *Wielka wojna wyzwań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*, Kraków 2020.

i Z. Kępe w publikacji *Arcybiskup Stanisław Gall pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*. Autorzy oprócz tej wartościowej pozycji dokonali także opracowania edycji źródłowej wybranych dokumentów dotyczących duszpasterstwa wojskowego w okresie pełnienia przez bpa Galla funkcji biskupa polowego, wydając je pod tytułem *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla biskupa polowego Wojsk Polskich. Wybór dokumentów źródłowych 1918–1933*⁶. Przeprowadzone przez Prochwicza i Kępę badania są bez wątpienia nowatorskie – o ich walorze świadczą nie tylko szeroko zakrojona kwerenda źródłowa, ale także wniesienie do historiografii wielu dotychczas nieznanych wątków i ustaleń, także dotyczących nominacji na stanowisko biskupa polowego. Należy więc przyznać, że o ile temat obsadzenia biskupstwa polowego przez bpa Galla jest już przedmiotem opracowań historyków, o tyle zagadnienie nominacji ks. Józefa Gawliny na tę funkcję jest zupełnie niezagospodarowanym polem badawczym, a przecież na mocy sukcesji zapewniła ona ciągłość funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego wkraczającego wówczas w najtrudniejszy okres, jakim była II wojna światowa.

2. Początki organizacji duszpasterstwa wojskowego w niepodległej Polsce

Utworzeniu państwa polskiego i stopniowej unifikacji sił zbrojnych towarzyszyło organizowanie duszpasterstwa wojskowego. 9 listopada 1918 roku kierownik Ministerstwa Spraw Wojskowych płk Jan Wroczyński w porozumieniu z abpem Aleksandrem Kakowskim powołał do istnienia instytucję Konsystorza Polowego Wojska Polskiego, zatwierdzonego 7 grudnia 1918 roku⁷. W jego skład wchodził: naczelny kapelan, regens konsystorza, szef kancelarii, sekretarz i personel pomocniczy. Po wprowadzeniu w życie 10 grudnia 1918 roku nowej organizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych Konsystorz Polowy został włączony w skład Departamentu Mobilizacyjno-Organizacyjnego, w którym dowództwo objął ppłk Kazimierz Czerwiński⁸. Na czele Konsystorza Polowego stanął ks. Jan Piotr Pajkert, który w wyniku porozumienia ówczesnego ministra wojny z wizytatorem apostolskim ks. Achillesem Rattim oraz arcybisku-

⁶ Zob. J. Prochwicz, Z. Kępa (red.), *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla*, dz. cyt.

⁷ Zob. „Dziennik Rozkazów Rozporządzeń Ministra Spraw Wojskowych” 1918, nr 9 (z 7 grudnia), poz. 212.

⁸ Por. B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 67; T. Böhm, *Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej wyznania rzymsko-katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Życie i Myśl” 1994, nr 2, s. 43.

pem warszawskim i biskupem sandomierskim z 4 listopada 1918 roku został mianowany naczelnym kapelanem Wojsk Polskich⁹.

Konsystorz Polowy był organem, do którego „kierowano wszelkie sprawy dotyczące administracji duchownej w wojsku”¹⁰. Do jego podstawowych zadań należała organizacja służby duszpasterskiej, zaopatrywanie kapelanów w niezbędne przybory kościelne, przeprowadzenie do 20 grudnia 1918 roku ewidencji księży pracujących na stanowiskach kapelanów wojskowych. Rozwiązywanie kwestii dotyczących czynności duszpasterskich pozostawiono duszpasterzom poszczególnych garnizonów i jednostek wojskowych¹¹. Zgodnie z rozporządzeniem Naczelnego Wodza, do czasu powołania biskupstwa polowego wszystkie nominacje osób duchownych w siłach zbrojnych miały być traktowane jako tymczasowe¹². Wynikiem prac Konsystorza Polowego był dekret Naczelnego Wodza z 18 stycznia 1919 roku ustalający porządek hierarchiczny duchowieństwa w Wojsku Polskim. W myśl tego dekretu na czele korpusu kapelanów stał biskup polowy, któremu podlegali: naczelnny kapelan (zastępca biskupa), dziekani poszczególnych okręgów generalnych, proboszczowie dywizji, kapelani pułków lub równoznacznych oddziałów¹³.

Jednocześnie Józef Piłsudski 18 stycznia 1919 roku podpisał dekret regulujący rangi, prawa i pobory kapelanów wojskowych¹⁴.

FUNKCJA	PRAWA I POBORY
biskup polowy Wojska Polskiego	generał porucznik
naczelnny kapelan	generał podporucznik
dziekan okręgu generalnego	pułkownik
dziekan marynarki wojennej	pułkownik
regens Konsystorza Polowego	pułkownik
prof. religii w wyższej szkole oficerskiej	podpułkownik
szef sekcji greckokatolickiej przy Konsystorzu Polowym	podpułkownik
szef sekcji wyznania protestanckiego przy Konsystorzu Polowym	podpułkownik

⁹ Por. B. Spychała, *Stanisław Gall – pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 5, s. 16.

¹⁰ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998, s. 48.

¹¹ Por. tamże.

¹² Por. B. Spychała, J. Odziemkowski, *Duszpasterstwo wojskowe w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 17.

¹³ Zob. *Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o porządku hierarchicznym duchowieństwa w Wojsku Polskim*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 10, poz. 373.

¹⁴ Zob. *Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o poborach dla duchowieństwa wojskowego w Wojsku Polskim*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 10, poz. 374.

szef sekcji wyznania prawosławnego przy Konsystorzu Polowym	podpułkownik
szef sekcji wyznania mojżeszowego przy Konsystorzu Polowym	podpułkownik
proboszcz dywizji	major
starszy kapelan szpitala okręgu generalnego	major
prof. religii w szkole oficerskiej	major
kapelan garnizonu okręgowego	major
kapelan greckokatolicki przy okręgu generalnym	major
referent wyznań niekatolickich przy okręgu generalnym	major
kapelan pułku, szpitala, marynarki wojennej	kapitan
kapelan greckokatolicki przy dywizji	kapitan

Źródło: *Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o poborach dla duchowieństwa wojskowego*, dz. cyt.

Instytucje Naczelnego Kapelana Wojsk Polskich i Konsystorza Polowego miały na celu tymczasowo zadbać o potrzeby duchowe walczącego wojska oraz zabiegać u kompetentnych władz kościelnych o nominacje księży na stanowiska kapelanów wojskowych.

3. Utworzenie diecezji polowej i nominacja pierwszego biskupa polowego Wojska Polskiego

Równocześnie przedstawiciele polskich władz wojskowych prowadzili rozmowy w sprawie ustanowienia diecezji polowej. Starania te spotkały się z aprobatą ze strony Episkopatu Polski.

Znaczenie i rolę duszpasterstwa wojskowego doceniał także naczelnik państwa Józef Piłsudski¹⁵, który wraz z kierownikiem Ministerstwa Spraw Wojskowych pułkownikiem Janem Wroczyńskim prowadził pertraktacje z wizytatorem apostolskim w Polsce Achillesem Rattim w sprawie prawnego uregulowania pozycji kapelanów wojskowych i nominacji biskupa polowego. Na to stanowisko ówczesne władze wojskowe proponowały byłego biskupa pomocniczego lwowskiego Władysława Bandurskiego, który cieszył się ogromną sympatią w kołach wojskowych ze względu na opiekę duszpasterską nad legionistami, a także nad żołnierzami polskimi znajdującymi się w austriackich obozach jenieckich. Jak stwierdził wiceminister spraw zagranicznych Tytus Filipowicz w piśmie z 12 grudnia 1918 roku do Achilleasa Rattiego, bp Bandur-

¹⁵ A.C. Żak, *Pierwszy Biskup Polowy Wojska Polskiego Arcybiskup Stanisław Gall 1865–1942*, Warszawa 1994, s. 21.

ski był jedynym kandydatem proponowanym przez Naczelnego Wodza w jego korespondencji ze Stolicą Apostolską¹⁶. Według ks. Stanisława Wilka,

episkopat w większości był przeciwny kandydaturze bpa Bandurskiego, chociaż – jak stwierdził nuncjusz apostolski Achilles Ratti w raporcie do Sekretariatu Stanu – niektórzy biskupi sądzili, że jest on lepszym kandydatem od innych biskupów, a byli nawet i tacy, którzy uważali go za najmocniejszego kandydata¹⁷.

Tymczasem podczas obrad Konferencji Episkopatu w Warszawie w dniach 10–12 grudnia 1918 roku zaproponowano na stanowisko ordynariusza diecezji wojskowej biskupa pomocniczego diecezji warszawskiej Stanisława Galla. Jednocześnie poproszono wizytatora apostolskiego Achillea Rattiego, który przewodniczył obradom biskupów, aby zarekomendował proponowanego kandydata w Sekretariacie Stanu i poprosił, aby papież zamianował go biskupem polowym z władzą powołania kilku wikariuszy generalnych¹⁸. Ratti spełnił prośbę biskupów, ale już 14 stycznia 1919 roku poinformował Sekretariat Stanu, że bp Gall, zorientowawszy się w czekających go zadaniach, doszedł do wniosku, że nie znajdzie kandydata na swoje miejsce w seminarium duchownym. W tej sytuacji wizytator apostolski zaproponował kard. Pietro Gasparriemu, pełniącemu funkcję sekretarza stanu, zmianę kandydatury bpa Galla na kandydaturę hierarchy obrządku ormiańskiego abpa Józefa Teodorowicza. Według ks. Wilka,

dnia 17.01.1919 r. Sekretarz Stanu kard. P. Gasparri zawiadomił Rattiego o nominacji bpa Galla na tymczasowego biskupa polowego z władzą zwyczajnie przyznawaną takiemu stanowisku, ale obejmującą możliwość mianowania jednego lub więcej wikariuszy generalnych. Prałat Ratti zatrzymał tę nominację w tajemnicy, ponieważ odejściu bpa Galla od pracy w archidiecezji sprzeciwiał się abp A. Kakowski¹⁹.

Z kolei kandydatura abpa Teodorowicza po wyborach do Sejmu Ustawodawczego 26 stycznia 1919 roku stała się nieaktualna z uwagi na sprzeciw Piłsudskiego, któremu naraził się on podczas kampanii wyborczej. W tym czasie abp Kakowski zmienił decyzję i zgodził się na opuszczenie przez bpa Galla stanowiska rektora Metropolitalnego Seminarium Duchownego. W tej sytuacji strona rządowa na spotkaniu z Rattim zaproponowała kompromis polegający

¹⁶ *Pismo T. Filipowicza do A. Rattiego z 12.12.1918 r.*, w: S. Wilk (opr.), *Achilles Ratti (1918–1921)*, „Acta Nuntiaturae Poloniae” 57 (1997), t. 3 (12 X 1918 – 31 I 1919), s. 128–129.

¹⁷ S. Wilk, *Biskupi Polowi Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej*, w: J. Ziółko i in. (red.), *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, Lublin 2004, s. 372.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 373.

na tym, że rząd zrezygnuje z kandydatury bpa Bandurskiego, pod warunkiem że biskupem polowym nie zostanie abp Teodorowicz. Wobec tego wizytator apostolski zaproponował rozważaną wcześniej kandydaturę bpa Galla, która została także zaakceptowana przez stronę rządową²⁰.

Starania władz wojskowych zakończyły się powodzeniem. 5 lutego 1919 roku wizytator apostolski Achilles Ratti przekazał informację o erygowaniu przez papieża Benedykta XV biskupstwa polowego. W tym samym dniu papież, po uprzednim uzgodnieniu tego z Naczelnym Wodzem, mianował biskupem polowym Wojska Polskiego bpa Stanisława Galla²¹, pełniącego dotychczas obowiązki biskupa pomocniczego w archidiecezji warszawskiej²². 9 lutego 1919 roku bp Gall uroczyście objął swój urząd. Decyzja Stolicy Apostolskiej podniosła rangę i autorytet duszpasterstwa wojskowego w Polsce, a także uzupełniła jego organizację. W sprawach duchownych biskup polowy zależny był od papieża, natomiast w zakresie wojskowo-administracyjnym podlegał ministrowi spraw wojskowych. Zastępcą biskupa polowego był wikariusz general-

²⁰ Tamże, s. 373–374.

²¹ Stanisław Gall urodził się 21 kwietnia 1865 roku w Warszawie. W latach 1883–1887 studiował na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z filozofii, licencjat z teologii i bakalaureat z prawa kanonicznego. 29 czerwca 1887 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk abpa Kazimierza Ruskiewiczza. Następnie jako wikariusz pełnił posługę duszpasterską w parafiach warszawskich na Służewie, Woli, Lesznie i w archikatedrze św. Jana. Od 1889 roku prowadził wykłady z filozofii i liturgiki w Metropolitalnym Seminarium Duchownym w Warszawie. W 1910 roku otrzymał od abpa Wincenego Teofila Chrościak-Popiela nominację na regensa warszawskiego seminarium. 29 lipca 1918 roku papież Benedykt XV na prośbę abpa Kakowskiego prekonizował ks. Galla na biskupa tytularnego Halikarnasu i mianował go biskupem pomocniczym archidiecezji warszawskiej. 5 lutego 1919 roku bp Gall został mianowany biskupem polowym Wojska Polskiego; por. M. Żywczyński, *Gall Stanisław*, w: K. Ajdukiewicz, W. Konopczyński (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1958, s. 231–232; A.C. Żak, *Pierwszy Biskup Polowy Wojska Polskiego...*, dz. cyt.; T. Kryśka-Karski, S. Żurkowski, *Generalowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991, s. 36.

²² Nominacja bpa Galla na biskupa polowego Wojska Polskiego była zaskoczeniem dla wielu osób należących do środowisk wojskowych. Nieformalnym kandydatem Piłsudskiego i środowisk legionowych na to stanowisko był bp W. Bandurski. Niektórzy historycy twierdzą, że nominacja była aktem politycznym skierowanym przeciwko wywodzącemu się z obozu socjalistycznego Piłsudskiemu; por. S.Z. Frątczak, *Organizacja i wybór polskiego duszpasterstwa wojskowego w latach 1914–1922*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 6 (1995), s. 430–431. Inni stoją na stanowisku, że być może do papieża dotarły niechętnie bpowi Bandurskiemu opinie części polskich biskupów; por. Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000, s. 111. Zdaniem Odziemkowskiego, „fakt, że Naczelnny Wódz odstąpił od popierania kandydatury bpa Bandurskiego i zgodził się na nie znanego mu i nie posiadającego żadnego doświadczenia wojskowego bpa Galla, zdaje się wskazywać, iż uznał mianowanie Biskupa Polowego za akt na tyle ważny dla młodej armii polskiej, by odłożyć na bok sprawy personalne”; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 49.

ny, którym został ks. J.P. Pajkert. W 1921 roku zniesiono stanowisko wikariusza generalnego, przywracając je dopiero w 1925 roku²³.

Pierwsze lata posługi bpa Galla były trudne pod wieloma względami. Kilkuletnie działania wojenne uszczupliły szeregi duchowieństwa, ponadto w wielu rejonach toczyły się walki o ostateczny kształt państwa. Brakowało nie tylko środków finansowych, sprzętu, literatury religijnej, kościołów garnizony, ale przede wszystkim najbardziej odczuwano braki kadrowe.

W tej sytuacji jednym z pierwszych działań bpa Galla było wezwanie przedstawicieli wszystkich byłych formacji wojskowych, również tych pochodzących z byłych zaborów, na wspólną konferencję, która odbyła się 18 lutego 1919 roku w Warszawie. Przewodnim tematem obrad była kwestia organizacji duszpasterstwa wojskowego i rekrutacji księży na stanowiska kapelanów wojskowych. Podnosząc problem braków kadrowych, 21 lutego 1919 roku bp Gall wystosował list do prymasa Polski abpa Edmunda Dalbora, w którym prosił o pomoc w wyborze kapłanów mających sprawować opiekę duchową nad żołnierzem polskim²⁴.

Większość diecezji w Polsce miała podobnie jak diecezja połowa poważne problemy związane z brakiem duchowieństwa, stąd poszczególni ordynariusze niechętnie udzielali podległym księżom zezwoleń na wstąpienie w szeregi korpusu kapelanów. Częściowe rozwiązanie tej kwestii przyniosły trwające od 27 do 29 sierpnia 1919 roku obrady Konferencji Episkopatu Polski w Gnieźnie. Z uwagi na braki kadrowe duszpasterstwa wojskowego uchwalono, aby biskupi diecezjalni zezwalali podległym im księżom na przyjmowanie funkcji kapelanów wojskowych, jednocześnie zastrzegając, że służbę w siłach zbrojnych winno podjąć nie więcej niż 5% duchowieństwa każdej diecezji²⁵. Równocześnie zobligowano biskupa połowego do podjęcia starań o wyznaczenie kandydatów na kapelanów u właściwych przełożonych zakonnych²⁶.

²³ Por. Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej...*, dz. cyt., s. 118.

²⁴ Zob. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Ordynariat Arcybiskupi X, 229.

²⁵ Por. B. Ratajczak, *Prawne aspekty duszpasterstwa wojskowego w Polsce w latach 1918–1993*, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et Ius. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, Lublin 1998, s. 533.

²⁶ Zob. Archiwum Kurii Siedleckiej, Protokół ze Zjazdu Biskupów Polskich 27–29.08.1919 r. Zjazdu księży biskupów, t. 1, s. 14.

4. Zmiana na stanowisku biskupa polowego

Według Odziemkowskiego, duszpasterstwo wojskowe w Polsce międzywojennej „było najbardziej newralgicznym punktem w stosunkach na linii państwo–Kościół”²⁷. Podobna sytuacja dotyczyła biskupa polowego, który według abpa Szczepana Wesołego,

kanonicznie był (...) biskupem ordynariuszem i jako taki był członkiem Konferencji Episkopatu Polski. Ponieważ jednak jurysdykcja jego była personalna, kolidowała w pewnym zakresie z jurysdykcją ordynariusza miejsca. Łatwo było o różne konflikty prawnokanoniczne, których też było wiele. Równocześnie jednak Biskup Polowy był członkiem sił zbrojnych, a więc zależny od Ministra Spraw Wojskowych, czyli rządu. Był więc Biskup Polowy pewnego rodzaju *zde-rzakiem* między Episkopatem a Rządem²⁸.

W tej sytuacji biskup polowy z jednej strony musiał bronić praw Kościoła, z drugiej wielokrotnie szukać kompromisu z władzami wojskowymi, od których także zależało funkcjonowanie duszpasterstwa wojskowego. Istotną cezurą w stosunkach między władzami wojskowymi a biskupem polowym był przewrót majowy dokonany przez Piłsudskiego w dniach 12–15 maja 1926 roku. W jego wyniku nastąpiły radykalne zmiany zarówno ustawodawcze (poprawki do konstytucji marcowej nazwane „nowelą sierpniową”)²⁹, jak również personalne na najważniejszych stanowiskach państwowych³⁰. Ekspozowane stanowiska w aparacie państwowym, a także w siłach zbrojnych zaczęli zajmować ludzie ze środowiska legionowego, często działający w ruchu socjalistycznym, którzy byli szczególnie wyczuleni w stosunku do osób krytykujących marszałka Piłsudskiego. Tendencje polityczne panujące po przewrocie majowym, a także krytyczne słowa wielu kapelanów otwarcie go potępiających³¹ wpływały na systematyczne pogorszenie współpracy między biskupem polowym a Piłsudskim i najwyższymi władzami wojskowymi. Dodatkową przyczy-

²⁷ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 98.

²⁸ S. Wesoły, *Stosunki między generałem Sikorskim i biskupem J. Gawliną*, „Zeszyty Historyczne”, t. 95 (1991), s. 35.

²⁹ Por. S. Krukowski, *Nowela sierpniowa z 1926 r.*, w: M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, Warszawa 1990, s. 134.

³⁰ Zob. szerzej: A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1979; tenże, *Od maja do Brześcia*, Warszawa 1995.

³¹ Przykładem może być postawa ks. J. Panasia, który 17 maja 1926 roku, po zakończeniu nabożeństwa w intencji poległych na ulicach Warszawy, rzucił swoje odznaczenia pod nogi gen. Gustawa Orlicz-Dreszera na znak protestu przeciwko przewrotowi majowemu; por. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 96; J. Humeński, *Sprawa ks. ppłk Józefa Panasia*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 2, s. 141.

ną, która doprowadziła do otwartego konfliktu między bpem Gallem a Piłsudskim, był pogrzeb zmarłego 4 sierpnia 1931 roku ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Sławomira Czerwińskiego. Był on wyznawcą kalwinizmu, ale pozostając podczas leczenia pod opieką siostr zakonnych, zdecydował się przejść na katolicyzm. Uroczystości pogrzebowe z udziałem marszałka Piłsudskiego, prezydenta Ignacego Mościckiego i najwyższych władz państwowych miały miejsce w kościele Świętego Krzyża w Warszawie. Mszy św. przewodniczył bp Gall, który po zakończeniu celebry odprowadził kondukt pogrzebowy z delegacjami tylko do drzwi kościoła. Decyzji biskupa polowego nie zaakceptował Piłsudski, który domagał się, aby biskup przeprosił prezydenta za afront. Gdy bp Gall odmówił, marszałek zażądał zmiany na stanowisku ordynariusza polowego. Według Odziemkowskiego,

na tak ostre, bezkompromisowe stanowisko Piłsudskiego wpłynęły prawdopodobnie następujące okoliczności: odmowa przeproszenia prezydenta; wcześniejsze pretensje rozmaitych przedstawicieli władz wojskowych pod adresem Biskupa Polowego; być może również pamięć o tym, że bp Gall zajął stanowisko, na które miał pójść bp Bandurski³².

Ponieważ bp Gall odmawiał spełnienia żądań Piłsudskiego, nie chcąc ustąpić z urzędu, we wrześniu 1931 roku na polecenie polskiego rządu ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Watykanie Władysław Skrzyński rozpoczął starania o dokonanie zmiany na stanowisku ordynariusza diecezji polowej³³. Jednocześnie Piłsudski, pragnąc przyspieszyć rezygnację bpa Galla, polecił, aby wstrzymać wypłatę uposażenia dla wszystkich pracowników Kurii Polowej, a w wypadku interwencji nie udzielać żadnych wyjaśnień³⁴. W odpowiedzi bp Gall złożył na ręce papieża prośbę o zwolnienie z zajmowanego stanowiska, pod warunkiem uzyskania od rządu pełnej emerytury wojskowej. W czerwcu 1932 roku nuncjusz apostolski w Polsce Francesco Marmaggi poinformował ministra Józefa Becka o decyzji biskupa polowego. W odpowiedzi Piłsudski, nie chcąc przedłużać konfliktu, wydał pozytywną opinię, mimo iż bp Gall nie wysłużył pełnej emerytury wojskowej.

Wobec zaistniałej sytuacji pojawiła się konieczność nominacji ordynariusza polowego, który objąłby stanowisko po ustąpieniu bpa Galla. Według dokumentów archiwalnych znajdujących się w Instytucie gen. Sikorskiego

³² J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 99.

³³ Polish Institute and Sikorski Museum Londyn, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. A.11.E/1513, s. 1, Notatka w sprawie Biskupa polowego, Biskupa Lisowskiego i Biskupa Łosińskiego; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 100.

³⁴ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 100.

w Londynie, „sprawa następcy Biskupa Galla była przedmiotem kilkumiesięcznych i nie pozbawionych przykrych momentów pertraktacji między Rządem a Nuncjuszem”³⁵.

Pierwszego kandydata w osobie ks. Jana Mauersbergera zgłosił nuncjusz Marmaggi. Jednakże kandydatura ta pomimo pozytywnej opinii strony rządowej szybko upadła, gdyż nie uzyskała akceptacji Stolicy Apostolskiej. Decyzja papieża wywołała zdziwienie w Polsce z dwóch względów: po pierwsze, kandydaturę jako pierwszy zgłosił przedstawiciel papieża – nuncjusz; po drugie, rząd w pełni akceptował i popierał ks. Mauersbergera, który był osobą szanowaną w środowiskach wojskowych ze względu na działalność w ruchu niepodległościowym i harcerskim.

Po odrzuceniu kandydatury ks. Mauersbergera nuncjusz z polecenia papieża przedstawił prezydentowi Mościckiemu kandydaturę o. Jana Rzymelki³⁶. Strona rządowa wysunęła co do o. Rzymelki zastrzeżenia natury politycznej dotyczącej jego aktywnej działalności w Narodowej Demokracji, a także jego związku z pismem dezawuuującym osobę Piłsudskiego wśród Polonii w Brazylii. Stanowczy sprzeciw strony rządowej i samego Piłsudskiego spowodował, że pomimo starań nuncjusza i Stolicy Apostolskiej kandydatura o. Rzymelki została odrzucona.

W tej sytuacji nuncjusz zaproponował kandydaturę ks. Józefa Gawliny, dotychczasowego proboszcza w Królewskiej Hucie. 14 stycznia 1933 roku został on zaproszony do Warszawy na spotkania z nuncjuszem Marmaggim i marszałkiem Piłsudskim. Tego samego dnia minister Beck przekazał do Watykanu zgodę rządu polskiego na tę nominację, uzależniając jednocześnie od niej zgodę na objęcie przez bpa Franciszka Lisowskiego diecezji tarnowskiej po zmarłym abpie Leonie Wałędze. Wynikało to z faktu, że władze początkowo sprzeciwiały się kandydaturze bpa Lisowskiego, ponieważ podpisał on deklarację profesorów lwowskich w sprawie Brześcia³⁷. W efekcie 27 stycznia 1933 roku papież Pius XI mianował bpa Lisowskiego biskupem tarnowskim,

³⁵ Polish Institute and Sikorski Museum Londyn, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. A.11.E/1513, s. 1.

³⁶ W dokumentach archiwalnych figuruje nazwisko o. Rzymelki, por. Polish Institute and Sikorski Museum Londyn, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. A.11.E/1513, s. 1–2. Natomiast Odziemkowski podaje nazwisko Żymelko; por. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 100.

³⁷ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 101.

natomiast 11 lutego 1933 roku³⁸ ks. Gawlina³⁹ został mianowany biskupem tytularnym Mariamme w Syrii i biskupem polowym Wojska Polskiego. 19 marca 1933 roku w kościele św. Barbary w Królewskiej Hucie otrzymał sakrę biskupią z rąk kard. Augusta Hlonda, natomiast nominację na stopień generała dywizji

³⁸ W literaturze istnieją pewne rozbieżności co do datacji dziennej. Dla przykładu, według A.C. Żaka nominacja miała miejsce 16 lutego 1933 roku; por. A.C. Żak, *Pierwszy Biskup Polowy...*, dz. cyt., s. 48.

³⁹ Józef Feliks Gawlina urodził się 18 listopada 1892 roku w Strzybniku k. Raciborza. Uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu, skąd został usunięty za czytanie książek w języku polskim. Po zdaniu w 1914 roku egzaminu maturalnego wstąpił do seminarium duchownego we Wrocławiu, równocześnie studiując na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego. 3 kwietnia 1915 roku został wcielony do armii niemieckiej i wysłany na front jako sanitariusz. We wrześniu 1915 roku został ranny, wrócił do Wrocławia i kontynuował studia. W 1917 roku ponownie wysłano go na front turecki. 1 października 1918 roku dostał się do niewoli angielskiej, skąd po roku został zwolniony. Po powrocie na Śląsk ponownie podjął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, które zakończył doktoratem w 1920 roku. 18 czerwca 1921 roku z rąk kard. Adolfa Bertrama przyjął święcenia kapłańskie. 27 czerwca 1928 roku uzyskał magisterium z teologii moralnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Po krótkiej pracy w Kurii Diecezjalnej w Katowicach 21 lipca 1931 roku został mianowany proboszczem w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). 11 lutego 1933 roku papież Pius XI mianował go biskupem polowym Wojska Polskiego. W czasie kampanii wrześniowej 18 września 1939 roku wyjechał do Rumunii, a 5 października 1939 roku przybył do Rzymu, gdzie Pius XII odnowił jego jurysdykcję biskupa polowego z zachowaniem wszystkich uprawnień. 18 października 1939 roku w Paryżu ponownie objął obowiązki biskupa polowego Polskich Sił Zbrojnych, jednocześnie tworząc duszpasterstwo wojskowe Armii Polskiej we Francji. Po kapitulacji Francji wyjechał do Wielkiej Brytanii, gdzie 25 czerwca 1940 roku w siedzibie Polskiej Misji Katolickiej w Londynie rozpoczął działalność pasterską. Jako biskup polowy odbył w czasie II wojny światowej wiele podróży duszpasterskich, począwszy od Afryki Zachodniej, Egiptu i Palestyny, a skończywszy na ZSRR i USA. W czasie bitwy pod Monte Cassino pracował w 5. Sanitarnym Ośrodku Ewakuacyjnym. Został odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy, nadanym 22 lipca 1944 roku przez Kapitułę Orderu Wojennego Virtuti Militari w Londynie. Po zakończeniu działań wojennych Pius XII mianował go ordynariuszem Polaków w Niemczech i Austrii (1947) i opiekunem duchowym polskiego wychodźstwa. W tym okresie zajmował się posługą duszpasterską wśród Polonii. 29 listopada 1952 roku został podniesiony przez Piusa XII do godności arcybiskupa tytularnego Madito (Madrytu). Od 1953 roku był członkiem Najwyższej Rady Emigracyjnej przy Świętej Kongregacji Konsystorialnej. W czasie prac przygotowawczych do Soboru Watykańskiego II został powołany do Sekretariatu Komisji Przygotowawczej dla spraw Biskupów i Zarządu Diecezjami. Zmarł 21 września 1964 roku w Rzymie; por. T. Kryśka-Karski, *Duchowieństwo wojskowe II Rzeczypospolitej*, Londyn 2000, s. 2; B. Szewdo, *Zawsze w pierwszej linii. Kapłani odznaczeni Orderem Virtuti Militari 1914–1921, 1939–1945*, Warszawa 2004, s. 40–45 (zastanawiające jest, dlaczego Szewdo jako datę śmierci abpa Gawliny podał 21 grudnia 1964); P. Stawecki, *Generałowie Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 118–119; M. Wesołowski, *Świętość żołnierza w nauce Biskupa Polowego Józefa Gawliny*, Warszawa 2003, s. 13–15; J. Majchrowski, *Gawlina Józef*, w: tenże (red.), *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 189.

otrzymał ze starszeństwem z 1 stycznia 1933 roku⁴⁰. Z chwilą mianowania go ordynariuszem polowym jego poprzednik bp Gall został mianowany arcybiskupem tytularnym Karpathos, a 29 marca 1933 roku przeszedł w stan spoczynku.

5. Wybuch II wojny światowej

Wybuch wojny nastąpił w bardzo niekorzystnym momencie dla służby duszpasterskiej. Zdolność do pracy w warunkach bojowych wykazywały tylko organy centralne duszpasterstwa wojskowego, czyli Polowa Kuria Biskupia na czele z biskupem polowym Józefem Gawliną i Biuro Wyznań Niekatolickich Ministerstwa Spraw Wojskowych na czele z płkiem Stanisławem Krawczykiem. Jednocześnie przy Naczelnym Wodzu przebywał delegat biskupa polowego ks. Stanisław Sinkowski, któremu pomagał ks. Leon Broel-Plater⁴¹. Pozostałe ogniwa służby duszpasterskiej przewidziane w strukturze wojennej były dopiero na etapie tworzenia. Jak napisał Waldemar Rezmer,

szczególnie dotkliwie dawał się odczuć brak funkcjonowania szefostw służby duszpasterskiej w związkach operacyjnych. Bez tego ogniwa, posiadającego dostęp do wojskowych środków łączności, niemożliwe było kierowanie pracą duszpasterską w wielkich jednostkach i oddziałach, koordynowanie podejmowanych tam przedsięwzięć, pośredniczenie w kontaktach z władzami zwierzchnimi w Warszawie⁴².

W tej sytuacji już w pierwszych dniach trwania działań wojennych został zerwany kontakt wielu księży kapelanów z biskupem polowym i Polową Kurią Biskupią. W wielu wypadkach niemożliwy był także kontakt z dziekanami poszczególnych okręgów korpusów. Według Odziemkowskiego,

analiza obsady stanowisk duszpasterstwa we wrześniu 1939 roku wskazuje, że kapelani zawodowi przeważnie wyruszali na front z jednostkami i pułkami służby czynnej. Kapelani rezerwy podejmowali służbę głównie w punktach rezerwowych oraz w wielu pułkach kawalerii. Jeżeli chodzi o ostatnie, to mogło to być wynikiem tego, że etatowa obsada kapelańska w pułkach kawalerii była wprowadzona w latach poprzedzających wybuch wojny⁴³.

Realia działań wojennych ujawniły szereg problemów bardzo często trudnych do rozwiązania. Zasadniczo nie było możliwości sporządzania imiennych

⁴⁰ B. Szewo, *Zawsze w pierwszej linii*, dz. cyt., s. 41.

⁴¹ Por. W. Rezmer, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego w 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1 (1993), s. 60.

⁴² Tamże.

⁴³ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 201.

list poległych, a tym bardziej wysyłania wymaganych zawiadomień o śmierci żołnierzy⁴⁴.

W związku z agresją niemiecką na Polskę biskup polowy Józef Gawlina (przebywający w czasie wybuchu wojny w Warszawie)⁴⁵ wystosował list pasterski do wszystkich walczących, w którym stwierdził m.in.: „Jesteśmy świadomi, że słusność i sprawiedliwość jest po naszej stronie (...). Wojna nasza to wojna święta (...). Bądźcie godnymi bojownikami Boga i Polski”⁴⁶.

Po kilku dniach pracy w Warszawie w nocy z 6 na 7 września 1939 roku⁴⁷ biskup polowy wraz z naczelnym wodzem marszałkiem Edwardem Rydzem-Śmigłym, a także z Kwaterą Główną Naczelnego Wodza opuścili Warszawę i udali się przez Lublin do Brześcia nad Bugiem, a następnie do Łucka. Jak napisali W.K. Cygan i W.J. Wysocki, „według uzgodnień i *Regulaminu duszpasterstwa wojskowego* miejsce Biskupa Polowego było w miejscu postoju Naczelnego Wodza i jego sztabu”⁴⁸, co tłumaczy wyjazd bpa Gawliny z Warszawy. Należy podkreślić, że tuż przed wyjazdem biskup polowy na zwykłej nieopieczetowanej kartce papieru wystawił nominację dotychczasowego notariusza kurialnego ks. Stefana Kowalczyka na wikariusza generalnego Kurii Polowej⁴⁹,

⁴⁴ Por. T. Płoski, *Praca duszpasterska kapelanów wojskowych w II wojnie światowej*, „Chrześcijańskie Życie” 1994, nr 4, s. 125–126.

⁴⁵ Por. S. Wesoły, *Stosunki między generałem Sikorskim...*, dz. cyt., s. 21.

⁴⁶ W.K. Cygan, W.J. Wysocki, „*Kampania polska*” 1939 roku. (*Kampania wrześniowo-październikowa*), w: W.J. Wysocki (red.), *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, Warszawa 2001, s. 72.

⁴⁷ W literaturze istnieją rozbieżności co do dnia, w którym biskup polowy Józef Gawlina wyjechał z Warszawy. Dla przykładu, Rezmer podaje datę 6 września 1939 roku; por. W. Rezmer, *Służba duszpasterska...*, dz. cyt., s. 60. Cygan, Wysocki i Waszkiewicz stwierdzają, że biskup wyjechał w nocy z 6 na 7 września 1939 roku; por. W.K. Cygan, W.J. Wysocki, „*Kampania polska*” 1939 roku, dz. cyt., s. 73; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych...*, dz. cyt., s. 262. Natomiast C. Łuczak w interesującej nas kwestii podaje datę 8 września 1939; por. C. Łuczak, *Od pierwszej do ostatniej godziny drugiej wojny światowej. Dzieje Polski i Polaków*, Poznań 1995, s. 11.

⁴⁸ W.K. Cygan, W.J. Wysocki, „*Kampania polska*” 1939 roku, dz. cyt., s. 73.

⁴⁹ Brak pieczęci biskupa polowego na dokumencie nominacyjnym spowodował w późniejszym okresie wiele nieporozumień, gdyż warszawska kuria metropolitalna nie chciała honorować nominacji ks. Kowalczyka, motywując swoje stanowisko tymże brakiem. Po objęciu szefostwa służby duszpasterskiej Armii Krajowej w 1942 roku przez ks. T. Jachimowskiego doszło do nieporozumień w duszpasterstwie podziemnym. Niejasną sytuację rozwiązał bp Gawlina, który 23 lipca 1943 roku mianował ks. Jachimowskiego wikariuszem generalnym Wojska Polskiego, wycofując tym samym nominację ks. Kowalczyka; por. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 203; *Gen. Rowecki do gen. Sikorskiego: prośba o jurysdykcję dla Naczelnego Kapelana Armii Krajowej*, w: H. Czarnocka (red.), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2, Londyn 1973, s. 300; *Płk Protasiewicz do gen. Roweckiego: Tymczasowa jurysdykcja dla szefa służby duszpasterskiej Armii Krajowej z 11.12.1943 r.*, w: tamże, s. 379; *Bp Gawlina do prałata Jachimowskiego: potwierdzenie no-*

sam natomiast w towarzystwie ks. płka Bronisława Michalskiego i swojego osobistego kapelana ks. mjra Mikołaja Drużbackiego wyjechał poza granice państwa⁵⁰. Jedną z pierwszych decyzji ks. Kowalczyka było utworzenie Pogotowia Duszpasterstwa Cywilnego, nazywanego także „duszpasterstwem lotnym”. Działalność księży wchodzących w skład tej instytucji polegała na niesieniu pomocy religijnej żołnierzom oraz ludności cywilnej tuż po nalotach sił nieprzyjacielskich⁵¹.

Tymczasem w Łucku podczas bombardowania miasta przez niemieckie samoloty bp Gawlina został raniony odłamkiem bomby w ramię i w twarz, a jego kapelan ks. Drużbacki zginął. W towarzystwie następnego kapelana, ks. Aleksandra Elston-Gogolińskiego, biskup polowy wyruszył do Tarnopola, a następnie do Kołomyi, gdzie otrzymał rozkaz przekroczenia granic Polski i udania się na terytorium Rumunii.

Agresja ZSRR i inwazja Armii Czerwonej na Polskę 17 września 1939 roku⁵² przekreśliły koncepcję obrony tzw. przedmościa rumuńskiego i wymusiły ewakuację na południe. Zgodnie z zarządzeniami ewakuacyjnymi Ministerstwa Spraw Wojskowych biskup polowy w Zaleszczykach⁵³ przekroczył granicę polsko-rumuńską⁵⁴.

Jak napisali W.K. Cygan i W.J. Wysocki, „jurysdykcja Biskupa Polowego była terytorialna i dlatego opuszczając granice państwa polskiego, nie mógł *de iure* sprawować kanonicznie swego urzędu. Był to element w uznaniu władz Rzeczypospolitej na emigracji jako legitymizowanego podmiotu na arenie międzynarodowej”⁵⁵. Z tej racji siły niemieckie i sowieckie starały się za wszelką cenę zatrzymać bpa Gawlinę na terytorium Rumunii. Jednakże przy pomo-

---

minacji dla Naczelnego Kapelana Armii Krajowej, w: H. Czarnocka (red.), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 3, Londyn 1976, s. 230–231. W ostatniej przywołanej depeszy z 6 stycznia 1944 roku biskup polowy Gawlina stwierdził, że mianował ks. T. Jachimowskiego wikariuszem generalnym 27 lipca 1943 roku. Ks. Jachimowski w czasie działań wojennych używał pseudonimu „Budwicz”; por. A.K. Kunert, *Jachimowski Tadeusz Julian*, w: tenże, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, Warszawa 1987, s. 86–87; Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne, sygn. 4077, sygn. 41-J.

⁵⁰ Por. Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej...*, dz. cyt., s. 262.

⁵¹ Por. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 132.

⁵² Zob. J. Łojek, *Agresja 17 września 1939. Studium aspektów politycznych*, Warszawa 1990.

⁵³ Według Rezmera, biskup polowy Gawlina przekroczył granicę polsko-rumuńską w Zaleszczykach (por. W. Rezmer, *Służba duszpasterska...*, dz. cyt., s. 61), natomiast Cygan i Wysocki twierdzą, że opuścił terytorium Polski w Kutach (por. W.K. Cygan, W.J. Wysocki, *„Kampania polska” 1939 roku*, dz. cyt., s. 75).

⁵⁴ W. Rezmer, *Służba duszpasterska...*, dz. cyt., s. 60–61.

⁵⁵ W.K. Cygan, W.J. Wysocki, *„Kampania polska” 1939 roku*, dz. cyt., s. 75.

cy rumuńskiego zakonnika zdołał on wyrwać się z kolumny internowanych i dzięki staraniom nuncjusza abpa Filippo Cortesiego, nuncjusza w Rumunii abpa Andrei Cassulo i abpa A.T. Cisara uzyskał tzw. wizę kuriera dyplomatycznego Watykanu, dzięki czemu mógł opuścić terytorium Rumunii i udać się przez Jugosławię do Włoch. Zanim opuścił Rumunię, zdążył zorganizować duszpasterstwo dla internowanych żołnierzy polskich, przydzielając do tych celów piętnastu księży kapelanów⁵⁶.

Po przybyciu do Włoch biskup polowy udał się do Rzymu, gdzie czynił starania o możliwość spotkania z papieżem, którego chciał prosić o potwierdzenie jurysdykcji nad siłami zbrojnymi znajdującymi się poza granicami państwa polskiego. Ostatecznie 8 października 1939 roku bp Gawlina złożył prośbę dotyczącą odnowienia jurysdykcji, a papież Pius XII, pomimo nacisków ze strony dyplomacji niemieckiej i radzieckiej, odpowiedział na nią pozytywnie i uznał jurysdykcję biskupa polowego nad Wojskiem Polskim, potwierdzając tym samym ciągłość państwowości polskiej i sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, a także suwerenność Polski. 12 października 1939 roku bp Gawlina otrzymał z Sekretariatu Stanu za pośrednictwem kard. Luigię Maglione go stosowny dokument, w którym m.in. stwierdzono: „Augustus Pontifex excepit litteras abs te die VIII huius mensis datas per quas expolustasti ut tibi liceat pergere fungi munere Ordinarii precibus benigne declarare dignata est, te omnes facultates iam tibi concessas retinere”⁵⁷.

Jak napisali W.K. Cygan i W.J. Wysocki,

decyzja papieska stwarzała nową sytuację prawną i kanoniczną, gdyż Pius XII rozszerzył uprawnienia ordynariusza wojskowego poza terytorium Rzeczypospolitej w wyniku przejścia wojska i władz naczelnych poza granicę państwa własnego (...). Politycy docenili szybko wagę papieskiego dokumentu dla Biskupa Polowego i interpretowali go jako uznanie dla sił zbrojnych Rzeczypospolitej, a tym samym także dla prawnego zwierzchnika armii – rządu polskiego. Było to więc po sojuszniczych uznaniach ze strony Francji i Wielkiej Brytanii, uznanie ze strony Stolicy Apostolskiej. W tym sensie był to dokument najwyższej wagi międzynarodowej⁵⁸.

W duszpasterstwie wojskowym po opuszczeniu przez bpa Gawlinę terytorium Polski panował brak swoistej koordynacji działań. Praktycznie niemożli-

⁵⁶ Por. tamże.

⁵⁷ „Ojciec Święty otrzymał list z 8 tego miesiąca, w którym prosiłeś, abyś mógł dalej wypełniać posłannictwo Biskupa Polowego. Jego Świątobliwość, łaskawie godząc się na prośbę, stwierdza, że zachowujesz wszystkie przyznane uprawnienia”; cyt. za: W.K. Cygan, W.J. Wysocki, *„Kampania polska” 1939 roku*, dz. cyt., s. 76.

⁵⁸ Tamże.

wa była łączność między biskupem polowym a szefami służby duszpasterskiej poszczególnych armii i grup operacyjnych⁵⁹. Zmasowane oblężenie Warszawy uniemożliwiało także swobodny kontakt z ks. Kowalczykiem, którego nominacja na stanowisko wikariusza generalnego Kurii Polowej nie była odpowiednio rozpowszechniona, stąd można suponować, że w wielu jednostkach frontowych o niej nie wiedziano. Jak napisał Odziemkowski, „przebieg wydarzeń na froncie sprawił, że po kilku dniach wojny niemożliwe stały się regularne kontakty szefów służb duszpasterskich większości dywizji i brygad z ich przeznaczonymi na szczeblu armii. Duszpasterstwa wielkich jednostek działały przeważnie na własną rękę”⁶⁰. W czasie działań wojennych księża kapelani spełniali bardzo wiele zadań, do których oprócz posługi duszpasterskiej należały także zadania administracyjne oraz docieranie do żołnierzy ze słowami otuchy i wiary w obronę Polski. Do oddziałów wojskowych przyłączało się wielu księży nieobjętych planem mobilizacyjnym, którzy pod wpływem nastrojów społecznych zgłaszało się do wojska. Wielu księży zgłaszało się do Kurii Polowej z prośbą o przydział do oddziałów liniowych⁶¹.

Podsumowanie

Prawo nominacji i zwalniania biskupa polowego Wojska Polskiego przysługiwało Stolicy Apostolskiej w porozumieniu z naczelnikiem państwa, a następnie z prezydentem Rzeczypospolitej Polskiej. Zastępcą biskupa polowego był wikariusz generalny, którego jurysdykcję kanoniczną określał promulgowany przez Benedykta XV Kodeks prawa kanonicznego w kan. 366–371. Prawo mianowania wikariusza generalnego przysługiwało biskupowi polowemu⁶².

W 1919 roku wydano przepisy regulujące strukturę i podległość duszpasterstwa wojskowego w odrodzonej Polsce. Stosunek służbowy księży kapelanów określał *Regulamin dla rzymskokatolickiego duchowieństwa wojskowego*.

W sprawach duchowych biskup polowy zależny był od Stolicy Apostolskiej, natomiast w sprawach wojskowo-administracyjnych podlegał ministrowi spraw wojskowych⁶³. Analogicznie księża kapelani w sprawach dusz-

⁵⁹ Por. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego...*, dz. cyt., s. 204.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Por. S. Kamiński, *Kapelani Wojska Polskiego podczas kampanii wrześniowej 1939 roku*, w: B. Polak (red.), *Służba duszpasterska kapelanów Wojska Polskiego na frontach II wojny światowej 1939–1945*, Sianów 2003, s. 65.

⁶² W lutym 1919 roku wikariuszem generalnym został ks. J.P. Pajkert. W 1921 roku zniesiono etat wikariusza generalnego.

⁶³ T. Płoski, *Struktura prawno-organizacyjna duszpasterstwa wojskowego*, dz. cyt., s. 245; H. Smaczny, *Polska Zbrojna 1919–1939*, Białystok 1999, s. 153–154.

pasterskich podlegali biskupowi polowemu, a w sprawach administracyjno-wojskowych dowódcy oddziału, do którego zostali przydzieleni. Jurysdykcję kanoniczną biskupa polowego określała Stolica Apostolska. Do ordynariusza polowego należał zarząd nad duszpasterstwem w polskich siłach zbrojnych. Wyłącznie do biskupa polowego należało udzielanie duchownym wojskowym jurysdykcji kanonicznej. Biskup polowy Wojsk Polskich w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych mógł mianować, przenosić, awansować i zwalniać podległych mu księży kapelanów⁶⁴. Dekret Naczelnego Wodza z 18 stycznia 1919 roku ustalił, że biskupowi polowemu przysługiwały pobory według rangi generała porucznika⁶⁵. Status biskupa polowego i podległego mu duchowieństwa ostatecznie sprecyzowała Ustawa o duchowieństwie katolickim wojsk polskich wydana w październiku 1919 roku.

Organem wykonawczym biskupa polowego była Kuria Biskupia Wojsk Polskich, która pełniła równocześnie funkcję łącznika z odnośnymi agendami Sztabu Generalnego w zakresie organizacji, mobilizacji, zaopatrzenia i ewidencji personalnej⁶⁶.

Kuria Biskupia Wojsk Polskich została utworzona 3 marca 1919 roku w wyniku przekształcenia z Konsystorza Polowego zgodnie z Kodeksem prawa kanonicznego (kan. 363). W jej skład weszły sekcje: administracyjna, gospodarcza, oświatowa i metrykalna oraz kancelaria kurii⁶⁷. Równocześnie dotychczasowy regens Konsystorza Polowego otrzymał nazwę kanclerza Kurii Biskupiej⁶⁸. Zgodnie z pokojową organizacją sił zbrojnych na początku 1921 roku Kuria Biskupia wyszła ze składu Ministerstwa Spraw Wojskowych, ale w listopadzie 1921 roku ponownie włączono ją jako podległą ministrowi spraw wojskowych⁶⁹. W myśl rozkazu ministra spraw wojskowych z 12 maja 1927 roku ustalającego skład osobowy Kurii Biskupiej Wojsk Polskich nastąpiła zmiana nazwy na Polowa Kuria Biskupia⁷⁰.

⁶⁴ *Ustawa o duchowieństwie katolickim Wojsk Polskich*, „Dodatek do Dziennika Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 12, 25 października, poz. 138, art. 5.

⁶⁵ *Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o poborach dla duchowieństwa wojskowego*, dz. cyt.

⁶⁶ T. Jachimowski, *Służba duszpasterska*, w: H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban, *Dziesięciolecie Odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1928, s. 445.

⁶⁷ Początkowo kuria znajdowała się w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu 11. W marcu 1920 roku została przeniesiona na ul. Zielną 6, a następnie na ul. Miodową 24.

⁶⁸ *Rozkaz o nazwie Konsystorza Polowego*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 28, 13 marca, poz. 895.

⁶⁹ Por. K. Kulpa, *Rzymskokatolickie duszpasterstwo wojskowe II Rzeczypospolitej – struktura organizacyjna*, „Poglądy i Doświadczenia” 2000, nr 1, s. 97.

⁷⁰ Zob. Centralne Archiwum Wojskowe, I.300.19.2; RW 12/1927, § 1.

Bibliografia

- Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Ordynariat Arcybiskupi X, 229.
- Archiwum Kurii Siedleckiej, Protokół ze Zjazdu Biskupów Polskich 27–29.08.1919 r. Zjazdu księży biskupów, t. 1.
- Bp Gawlina do prałata Jachimowskiego: potwierdzenie nominacji dla Naczelnego Kapelana Armii Krajowej, w: H. Czarnocka (red.), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 3, Londyn 1976, s. 230–231.
- Böhm T., *Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej wyznania rzymsko-katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Wiedza Obronna” 1993, nr 2, s. 91–101, także: „Życie i Myśl” 1994, nr 2.
- Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne, sygn. 4077, sygn. 41-J.
- Centralne Archiwum Wojskowe, I.300.19.2; RW 12/1927, § 1, Rozkaz Ministra Spraw Wojskowych z 12 maja 1927 r. ustalający skład osobowy Kurii Biskupiej Wojsk Polskich.
- Cygan W.K., Wysocki W.J., „*Kampania polska*” 1939 roku. (*Kampania wrześnieowo-październikowa*), w: W.J. Wysocki (red.), *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, Warszawa 2001, s. 65–124.
- Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o poborach dla duchowieństwa wojskowego w Wojsku Polskim*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 10, poz. 374.
- Dekret Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o porządku hierarchicznym duchowieństwa w Wojsku Polskim*, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 10, poz. 373.
- Dębiński A., Górski G. (red.), *Historia et Ius. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, Lublin 1998.
- „Dziennik Rozporządzeń Ministra Spraw Wojskowych” 1918, nr 9, 7 grudnia, poz. 212.
- Frątczak S.Z., *Organizacja i ubiór polskiego duszpasterstwa wojskowego w latach 1914–1922*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 6 (1995), s. 421–431.
- Garlicki A., *Od maja do Brześcia*, Warszawa 1995.
- Garlicki A., *Przewrót majowy*, Warszawa 1979.
- Gen. Rowecki do gen. Sikorskiego: prośba o jurysdykcję dla Naczelnego Kapelana Armii Krajowej, w: H. Czarnocka (red.), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2, Londyn 1973, s. 300.
- Humeński J., *Sprawa ks. ppłk Józefa Panasia*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 2.
- Jachimowski T., *Służba duszpasterska*, w: H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban (red.), *Dziesięciolecie Odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*, Warszawa 1928, s. 444–449.
- Kallas M. (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, Warszawa 1990.

- Kamiński S., *Kapelani Wojska Polskiego podczas kampanii wrześniowej 1939 roku*, w: B. Polak (red.), *Służba duszpasterska kapelanów Wojska Polskiego na frontach II wojny światowej 1939–1945*, Sianów 2003.
- Kępa Z., Prochwicz J., *Arcybiskup Stanisław Gall pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, Warszawa 2020.
- Krukowski S., *Nowela sierpniowa z 1926 r.*, w: M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, Warszawa 1990, s. 122–134.
- Kryśka-Karski T., *Duchowieństwo wojskowe II Rzeczypospolitej*, Londyn 2000.
- Kryśka-Karski T., Żurkowski S., *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991.
- Kulpa K., *Rzymskokatolickie duszpasterstwo wojskowe II Rzeczypospolitej – struktura organizacyjna*, „Poglądy i Doświadczenia” 2000, nr 1, s. 97.
- Kunert A.K., *Jachimowski Tadeusz Julian*, w: A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1, Warszawa 1987, s. 86–87.
- Łojek J., *Agresja 17 września 1939. Studium aspektów politycznych*, Warszawa 1990.
- Łuczak C., *Od pierwszej do ostatniej godziny drugiej wojny światowej. Dzieje Polski i Polaków*, Poznań 1995.
- Majchrowski J., *Gawlina Józef*, w: J. Majchrowski, *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994.
- Odziemkowski J., *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998.
- Odziemkowski J., Spychała B., *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987.
- Pismo T. Filipowicza do A. Rattiego z 12.12.1918 r.*, w: S. Wilk (opr.), *Achilles Ratti (1918–1921)*, „Acta Nuntiatorum Poloniae” 57 (1997), t. 3 (12 X 1918 – 31 I 1919), s. 128–129.
- Płk Protasiewicz do gen. Roweckiego: Tymczasowa jurysdykcja dla szefa służby duszpasterskiej Armii Krajowej z 11.12.1943 r.*, w: H. Czarnocka (red.), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 2, Londyn 1973, s. 379.
- Płoski T., *Praca duszpasterska kapelanów wojskowych w II wojnie światowej*, „Chrześcijańin w Świecie” 1994, nr 4, s. 123–141.
- Płoski T., *Struktura prawno-organizacyjna duszpasterstwa wojskowego w II Rzeczypospolitej*, „Prawo Kanoniczne” 3–4 (2002), s. 243–268.
- Polish Institute and Sikorski Museum, Londyn, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. A.11.E/1513, s. 1, Notatka w sprawie Biskupa polowego, Biskupa Liśowskiego i Biskupa Łosińskiego.
- Prochwicz J., Kępa Z. (red.), *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla, biskupa polowego Wojsk Polskich. Wybór dokumentów źródłowych 1918–1939*, Warszawa 2018.
- Pudłocki T., Ruszała K. (red.), *Wielka wojna wyzwań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*, Kraków 2020.
- Ratajczak B., *Prawne aspekty duszpasterstwa wojskowego w Polsce w latach 1918–1993*, w: A. Dębiński, G. Górski (red.), *Historia et Ius. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, Lublin 1998, s. 531–542.
- Rezmer W., *Służba duszpasterska Wojska Polskiego w 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1 (1993), s. 49–66.

- Rozkaz o nazwie Konsystorza Polowego, „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 28, 13 marca, poz. 895.
- Sieński H., *Polskie duszpasterstwo wojskowe. Bibliografia*, t. 1–2, Warszawa 1994–1996.
- Smaczny H., *Polska Zbrojna 1919–1939*, Białystok 1999.
- Spychała B., *Stanisław Gall – pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, „Chrześcijanin w Świecie” 1985, nr 5.
- Stawecki P., *Generałowie Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Szwedo B., *Wierni do końca. Kapelani wojskowi ofiary zbrodni katyńskiej*, Warszawa 2020.
- Szwedo B., *Zawsze w pierwszej linii. Kapłani odznaczeni Orderem Virtuti Militari 1914–1921, 1939–1945*, Warszawa 2004.
- Ustawa o duchowieństwie katolickim Wojsk Polskich*, „Dodatek do Dziennika Rozkazów Wojskowych” 1919, nr 12, 25 października, poz. 138, art. 5.
- Waszkiewicz Z., *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000.
- Wesołowski M., *Świętość żołnierza w nauczaniu Biskupa Polowego Józefa Gawliny*, Warszawa 2003.
- Wesoły S., *Stosunki między generałem Sikorskim i biskupem J. Gawliną*, „Zeszyty Historyczne” 95 (1991), s. 20–54.
- Wilk S., *Biskupi Polowi Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej*, w: J. Ziółko i in. (red.), *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, Lublin 2004, s. 379.
- Woszczyński B., *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972.
- Wysocki W.J. (red.), *Kapelani wrześnieiowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, Warszawa 2001.
- Ziółko J. i in. (red.), *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, Lublin 2004.
- Żak A.C., *Pierwszy Biskup Polowy Wojska Polskiego Arcybiskup Stanisław Gall 1865–1942*, Warszawa 1994.
- Żywczyński M., *Gall Stanisław*, w: K. Ajdukiewicz, W. Konopczyński (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1958, s. 231–232.

Streszczenie

Zagadnienie nominacji biskupów polowych Wojska Polskiego w okresie międzywojennym

Wraz z odzyskaniem niepodległości w 1918 roku i powstaniem II Rzeczypospolitej nastąpił proces stopniowej unifikacji polskich sił zbrojnych, co pociągało za sobą konieczność sprawnej organizacji duszpasterstwa wojskowego w nowych realiach społeczno-politycznych. Z tej racji – na dwa dni przed oficjalnym uzyskaniem niepodległości – ówczesny kierownik Ministerstwa Spraw Wojskowych płk Jan Wroczyński w porozumieniu z abpem Aleksandrem Kakowskim powołał do istnienia 9 listopada 1918 roku instytucję Konsystorza Polowego Wojska Polskiego, zatwierdzonego 7 grudnia 1918 roku, który miał tymczasowo zadbać o potrzeby duchowe walczącego wojska oraz zabiegać u kompetentnych władz kościelnych o nominacje księży na stanowiska kapelanów wojskowych. Jednocześnie władze polskie prowadziły starania o mianowanie biskupa polowego Wojska Polskiego, którym ostatecznie został dotychczasowy sufragan warszawski bp Stanisław Gall.

Nominacja biskupa polowego była niezwykle ważną i konieczną decyzją w kontekście zapewnienia sprawnego funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego w armii odrodzonego państwa. Stało przed nim wiele trudności wynikających zarówno z sytuacji politycznej, jak również z braków personalnych w korpusie kapelanów. Celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie kontekstu i okoliczności związanych z nominacjami bpa Stanisława Galla i ks. Józefa Gawliny na zaszczytną funkcję biskupa polowego Wojska Polskiego. Proces wyłonienia kandydatów i obsada tego stanowiska potwierdzają tezę, że sposób funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego w państwie jest swego rodzaju „papierkiem lakmusowym” w określeniu relacji państwo–Kościół.

Summary

The issue of appointing field bishops of the Polish Army in the interwar period

With the regaining of independence in 1918 and with the establishment of the Second Polish Republic, there was a process of gradual unification of the Polish armed forces, which entailed the need to efficiently organize military pastoral work in the new social and political realities. For this reason – two days before the official gaining of independence – the then head of the Ministry of Military Affairs, Col. J. Wroczyński, in consultation with archbishop A. Kakowski, established the institution of the Polish Army Field Consistory, approved on December 7, 1918, which was to temporarily take care of for the spiritual needs of the fighting army and to solicit the competent Church authorities for the appointment of priests to the positions of military chaplains. At the same time, the Polish authorities made efforts to appoint a Field Bishop of the Polish Army, who was ultimately the former suffragan of Warsaw, Bishop S. Gall.

The appointment of the Field Bishop was an extremely important and necessary decision in the context of ensuring the efficient functioning of the military ministry in the army of the reborn state. The next decisions were made by the Field Bishop, who faced many difficulties resulting from both the political situation and the shortages of personnel in the corps of chaplains. The aim of the presented article is to present the context and circumstances related to the appointment of bishop S. Gall and priest J. Gawlina to the honorable function of the bishop of the Polish Army. The process of selecting candidates and the appointment of this position confirm the thesis that the way military pastoral work functions in the state is a kind of “litmus test” in defining the relationship between the State and the Church.